

Çatalca Vilayeti'ndeki Tarihi Camilerin Mimari Analizi

Architectural Analyse of Historical Mosques
in Çatalca Province

Arş. Gör. Sezgi Giray Küçük | M.S.G.S.Ü. Mimari Restorasyon Prog.
Prof. Dr. Kemal Kutgün Eyüpgiller | İ.T.Ü. Mimarlık Fak.

Tarihi eskilere dayanan Çatalca, geçmişten günümüze İstanbul'un gıda ve su ihtiyacını karşılayan, Osmanlı döneminde pek çok çiftlik ve mesire alanına ev sahipliği yapan bir yerleşim olmuştur. 1924 yılında Silivri, Büyükçekmece ve Terkos ile birleşerek vilayet statüsüne gelmiş olan yerleşim içerisinde çok sayıda vakıf eseri mevcuttur. Bunlardan önemli biri grubu da camiler oluşturur. Bu çalışmada, Çatalca Vilayeti içerisindeki tarihi camiler incelenecek olup, camilerin tespiti için önce literatür taraması, sonra alan çalışması yapılmış, camilerin mevcut durumları belgelenmiş, ölçüleri alınmış, planları çizilmiştir. Yapıların özgün plan şemalarının belirlenebilmesi için restitüsyon çizimleri hazırlanmıştır. Yapılan araştırmaya göre, Çatalca Vilayeti içerisinde günümüze ulaşan, 15. yüzyıl ile 20. yüzyıl arasında inşa edilmiş 22 kırma çatılı köy camisi, 3 kubbeli anıtsal cami ve 7 kilise olarak inşa edilip sonradan camiye çevrilmiş cami bulunmaktadır. Bu çalışma ile söz konusu camilerin mimari analizinin yapılması hedeflenmektedir.

Anahtar kelimeler: Çatalca, Kırsal Alan, Köy, Cami, Kırma Çatı.

Çatalca, has old history, meets food and water needs of Istanbul from past to present, hosts many farms and parks in Ottoman period. Çatalca, in which there are many waqf buildings, became a province by combined with Silivri, Büyükçekmece and Terkos in 1924. One of these important groups is mosques. In the study historical mosques in Çatalca Province will be analysed. To determine the mosques, the literature was scanned firstly. Then current situations of mosques have been documented, dimensions have been measured, plans have been drawn. Restitution drawings have been prepared in order to determine original diagrams of the structures. According to the research, 22 roofed rural area mosques, 3 domed monumental mosques and 7 churches converted into mosques, have been identified which were built in the 15th and 20th century and survived. Objective of this study is to do architectural analysis of subject mosques.

Keywords: Çatalca, Rural Area, Village, Mosque, Roof.

1. GİRİŞ

Köklü bir geçmişe sahip olan, bugün İstanbul'un en büyük yüzölçümüne sahip ilçesi Çatalca, stratejik konumuyla geçmişten günümüze kentin savunulmasında ve kente yiyecek, içecek sağlanmasında önemli rol oynamıştır. Batıdan gelen tehditlere karşı İstanbul'un savunma hatları buraya inşa edilmiştir. Tarıma elverişli topraklarının yanı sıra, bölgede bulunan çiftlikler kentin gıda (et, süt, tarımsal ürün) ihtiyacını, Terkos Gölü gibi önemli su havzaları su ihtiyacını karşılamıştır (Fotoğraf 1). Yeşil doğası ile birçok mesire alanına da ev sahipliği yapan bölge, padişahlara ve halka avlanma imkânı sunmuş, burada zamanla çoğunluğu vakıf eseri olan av köşkü, hamam, cami, mescit, çeşme gibi çeşitli yapılar inşa edilmiştir. Bu vakıf eserlerinden, Çatalca Vilayeti ve yakın çevresindeki camiler, bu çalışma kapsamında incelenmektedir.

Osmanlı Devleti'nde cami tipleri, mimari himayenin ve bölgesel yönetimin çeşitli düzeylerine göre kademelendirilmiştir. Buna göre kademelerin en üstünde, yalnız padişahlar tarafından yaptırılabilen selatin camileri yer alıyordu. Hanedan mensupları dışında, veziriazam, vezir paşa ve valiler tarafından yaptırılan tek minareli camiler, cami mimarisinde ikinci grubu oluşturmaktaydı. Toplumun daha alt kademelerinde yer alan devlet görevlileri ve halkın kendi girişimleriyle inşa ettiği camilerin ise daha çok kubbesiz, kırma çatılı oldukları, mermer sütunlu, kubbeli revakların yerini sundurmalı ahşap direkliklerin aldığı izlenmektedir (Necipoğlu 2013:25).

Çatalca Vilayeti içerisinde, vilayet venahiye merkezlerine konumlanmış 3 tek kubbeli ve tek minareli, devlet yönetiminde yer almış kişilere ait cami, köylerde 22 kırma çatılı cami ve vilayetin çeşitli yerlerinde 7 kilise olarak inşa edilip sonradan camiye çevrilmiş kilise-cami mevcuttur. İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Kemal KutgünEyüpgiller danışmanlığında devam etmekte olan doktora tezi kapsamında yapılan bu çalışma ile Çatalca Vilayeti içerisindeki tarihi camilerin mimari analizinin yapılması amacıyla camilerin mevcut durumları yerinde incelenmiş ve yapılar fotoğraf-

larla ve rölövelerle belgelenmiştir (bir camiye yoğun bitki oluşumu sebebiyle girilememiştir). Araştırmalar yoğunlukla İstanbul Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde, İstanbul 1 No'lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi'nde, müftülük ve belediyelerde sürdürülmüş, çeşitli yayın ve kitaplara da başvurulmuştur (Bilgin vd2011, Memiş vd 2011), Yenigün 2014), bunun yanı sıra Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden faydalanılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucu elde edilebilen veriler ile cami plan ve cephelerinin restitüsyon çizimleri hazırlanmış, tablo halinde sunulmuştur.

2. ÇATALCA VİLAYETİ TARİHÇESİ VE SINIRLARI

2.1. Çatalca'nın Tarihçesi

Çatalca, tarihte çeşitli isimlerle anılmıştır. M.Ö. 4. yüzyılda, Eski Makedon kralı Büyük İskender döneminde kentin kurucusu General Ayametris'in ismine atfen *Metris*, *Metraj*, *Metron* veya *Metrai* olarak yine aynı dönemde kentte yaylağı olan Kral Yağfur'un kızı Haniçe'nin ismine atfen *Haniçe* olarak adlandırılmıştır. Osmanlı döneminde Çatalburgaz olarak anıldığı, sonrasında yerleşme fethedilirken gösterdiği çetinlikten dolayı Çetince olarak adlandırıldığı ve zamanla bu ismin Çatalca'ya dönüştüğü bilinmektedir (İBB KUDEB:18). Evliya Çelebi ise 17. yüzyılda, dere ve tepeli iki çatal dağın eteğine kurulduğu için yerleşimin Çatalca ismini aldığını söylemiştir (Danışman 1970:37).

Çatalca bölgesinin ilk organize yerleşimi, M.Ö.450'li yıllarda Romalılar zamanında şimdiki İnceğiz Köyü'nün bulunduğu yerde idi. Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde bol ağaçlık ve ormanlarla kaplı olması sebebi ile hem bir av merkezi¹, hem de İstanbul'un yakacak odun ihtiyacının karşılandığı bir yerleşim konumunda olan Çatalca, bu dönemde birçok savaşa sahne olmuştur. Bunun sonucunda hem Trakya'ya yapılan akınları durdurmak, hem de Vize-İstanbul arasında bulunan su güzergâhını korumak amacıyla Anastasios Surları inşa edilmiştir. Çatalca 1371 yılında I. Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır ancak bir süre sonra Türklerin elinden çıkan bölge, Fatih Dönemi'nde yeniden fethedilmiştir (İBB KUDEB:18).

¹ Çatalca, av merkezi olma özelliğini Osmanlı döneminde de sürdürmüş, Avcı lakabı ile tanınan IV. Mehmed (1642-1693)'in avlanmak üzere sık sık bölgeye gelişi ile yerleşme önem kazanmış ve bu durum bölgenin gelişmesinde etken olmuştur. Önemli bir tarım merkezi olduğu bilinen Çatalca'da, Sultan Abdülhamid (1842-1918)'e ait 13 çiftlik olduğu bilinmektedir (İBB KUDEB:18) ve (Gökçen 1996).

Fotoğraf 1. Çatalca'nın eski fotoğrafı (Url 1).

Evliya Çelebi 17. yüzyılda Çatalca'nın 1 han, 1 hamam, 7 tekke ve 270 dükkân ve pek çok saraydanoluşan bağlı, bahçeli bir yerleşme olduğunu ifade etmektedir (Danışman1970:39,40).

1912-1913 Balkan Savaşı'nda Bulgarlar'a karşı yapılan savunmada Çatalca askerî açıdan önemli rol oynamıştır. 1924 Mübadelesi sonucunda Çatalca ve çevresindeki Rum nüfus Yunanistan'a gönderilmiş, yerine gelen Müslüman Türk asıllı göçmenler bölgede iskân edilmiştir. 1935 yılından sonra, Romanya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenler için yeni köyler kurulmuştur (İBB KUDEB:18).

Çatalca, önemli yollar üzerinde bulunması sebebiyle de stratejik açıdan önem taşımaktadır. M.Ö. 2. yüzyılda Romalılar tarafından inşa edilen, Arnavutluk'tan başlayıp Selanik'e kadar devam eden Via Egetia yolu, İstanbul'dan geçerek Rumeli'ye giden Osmanlı Devleti'nin menzil yollarının sağ kolu ve Rumeli Demiryolları, Çatalca Vilayeti içerisinde geçmektedir.

2.2. Çatalca'nın Osmanlı Dönemi İdari Bölünüşü

Uzun bir süre Eyüp Kadılığı'na bağlı bir nahiye olan Çatalca, 1850 yılında Büyükçekmece, Küçükçekmece ve Terkos ile birlikte Livâ-yı Nevâhî-i Erbaa (dört nahiyeden oluşan liva) adıyla müstakil idari bir birim oluşturmuştur(Kayacan 2008). Yerleşim, 1852'de Edirne Eyaleti'ne bağlı bir sancak haline gelmiş (Sezen 2006:120), 1865'te ise Bab-ı Zaptiye İdaresi'ne bağlanmıştır. Çatalca 1880'de, doğrudan sancak

Şekil 1. 1894 yılında Çatalca Sancağı sınırları (Atatürk Kitaplığı).

ismi ile anılarak Büyükçekmece, Küçükçekmece, Silivri, Terkos ve Suyolu nahiyeleri ile birlikte Şehremaneti'ne bağlanmıştır. 1888 yılında ise bağımsız sancak olmuş, sınırları içinde bulunan Küçükçekmece ayrılarak, Şehremaneti'ne bağlı kalmıştır (Şekil 1). 1924'te, Silivri, Büyükçekmece, Küçükçekmece ve Terkos nahiyeleri ile birlikte vilayet (il) statüsüne getirilen Çatalca, 1926'da tekrar İstanbul'a bağlı bir ilçe haline gelmiştir ve günümüzde bu statüsünü sürdürmektedir (Kayacan 2008).

2.3 Çatalca Vilayeti Sınırları ve Kapsamı

1924 yılında Çatalca Vilayeti, batıda Edirne Vilayeti, kuzeyde Karadeniz, güneyde Marmara Denizi ve doğuda İstanbul Vilayeti ile sınırlanmakta (Şekil 2 ve 3) ve 3 kaza (Çatalca merkez kazası, Silivri ve Büyükçekmece), 2 nahiye ve 91 köyden oluşmaktaydı (Kayacan 2008:13,14). Vilayette en büyük ve en çok gelire sahip birim, merkez kaza olmuştur. Merkez kazanın Terkos ve Karacaköy isimlerinde iki büyük nahiyesi ve 60 tane köyü vardı. Silivri kazasının nahiyesi olmayıp 12 köyü, Büyükçekmece kazasının da yine nahiyesi olmayıp 19 köyü bulunmaktaydı (Şekil 3). Günümüzde İstanbul'a bağlı Çatalca, Silivri, Arnavutköy, Büyükçekmece, Esenyurt, Beylikdüzü ilçeleri, Çatalca Vilayeti'nin 1924 yılı sınırları içerisinde (Şekil 3).

3. ÇATALCA VİLAYETİ'NDEKİ VAKIFLAR

Çatalca'daki pek çok yerleşim, orman, bağ, bahçe ve tarihi yapı, vakıf sistemi içerisinde yer almıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler, Çatalca'da yer alan vakıflar araştırılırken en önemli kaynak olmuştur. Belgelerin çoğu, Çatalca Sancağı ismiyle ifade edilmiş olup Silivri, Büyükçekmece ve Çatalca içerisindeki vakıflara ait kayıtları içermektedir. Bunlar padişahların, valide sultanların, paşaların, ağaların, beylerin veyacami, mescit, çeşme ve benzeri yapıların vakıflara konu oldukları anlaşılmaktadır.

Çatalca Vilayeti sınırları içerisinde, kayıtlarına en sık rastlanan vakıflardan biri, Padişah III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan'a ait olanlardır. İncelenen 14 kaydın 10'u tarihsiz

Şekil 2. Çatalca Vilayeti'nin 1924 yılı sınırları (Ali, 1925).

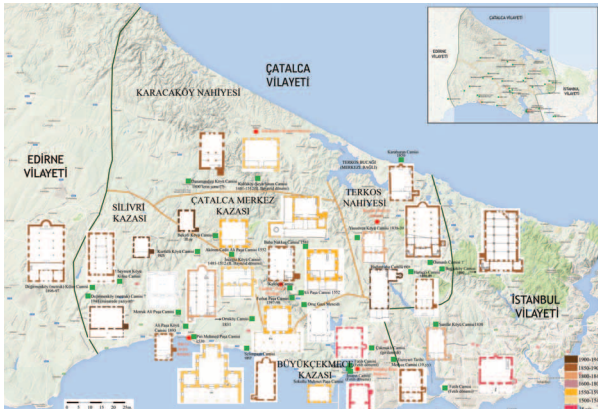
4. ÇATALCA VİLAYETİ'NDEKİ TARİHİ CAMİLER

Çatalca Vilayeti içerisinde yer alan pek çok vakıf eseri arasında en büyük grubu camiler oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda Çatalca Vilayeti'nde günümüzde 32 tescilli cami, 2 tescilli minare tespit edilmiştir. Camilerden 22'si (%68'i) kırma çatılı köy camisi 7'si (%22'si) kilise olarak inşa edilip sonradan camiye çevrilmiş kilise-camilerdir. 3 cami ise kubbelidir (%10'u). Alanda bulunan 2 tescilli minare ise günümüzde mevcut olmayan camilerin bugüne gelebilmiş minareleridir.

Vilayet içerisindeki tarihi camiler, 15. Yüzyıldan (Fetih döneminden) 20. yüzyıla kadar çeşitli dönemlerde inşa edilmiştir. Bucamilerin büyük bir çoğunluğu (15 adet ile %47'si) 19. yüzyıl camileridir. Bunu %25'i ile 16. yüzyıl camileri (8 adet) izlemektedir. 15. yüzyılda inşa edilen 3 cami %9'luk kısmı, 20. yüzyılda inşa edilen 4 cami %13'lük kısmı oluşturmaktadır. 2 caminin ise tarihlendirmesi yapılamamıştır. Kilise-camilerin tamamı 19. yüzyıldainşa edilmiştir. Kırma çatılı köy camileri ise 15. yüzyıl ve 19. yüzyıl arasında çeşitli dönemlerde inşa edilmiş olmakla birlikte, 5 adet 16. yüzyıl, 7 adet 19. yüzyıl camisi mevcuttur. Kubbeli camilerin ise tamamı 16. yüzyılda inşa edilmiştir.

4.1. Camilerin Çatalca Vilayeti içerisindeki konum ve yapım tarihi ilişkisi

Camiler Çatalca Vilayeti içerisindeki konumlarına göre irdelendiğinde, Vilayet merkezi ve civarında, 16. yüzyıla ait camilerin yoğunlaştığı dikkati çekmektedir (Şekil 4'te sarı renk ile ifade edilmiştir). Bunlar, Ali Paşa, Ferhat Paşa, Piri Mehmed Paşa, Baba Nakkaş, Sokollu Mehmed Paşa, İnceğiz, Kalfaköy Şeyh Sinan, Akören Cedid Ali Paşa camileridir. Fetih dönemi camileri de benzer şekilde birbirine yakın konumlanmışlardır. İsminden de anlaşılacağı üzere Büyükçekmece ve Küçükçekmece'deki Fatih camileri ile İmaret Camisi, Fetih dönemi, 15. yüzyıl camilerindedir. Kiliseden camiye dönüştürülen yapılar, belli bir bölgede toplanmamıştır. Bunları vilayetin genelindeki köylerde görmek mümkündür. Arnavutköy'ün komşu köylerinde iki kilisenin (Osmanlı ve Boğazköy) bulunması dikkat çekicidir.

Şekil 4. Çatalca Vilayeti içerisindeki tarihi camilerin plan restitüsyonları.

Fotograf 2. Çatalca'nın Dağyenice Köyü Camisi'nin (solda) ve Baba Nakkaş köyündeki Dizdariye Mescidi'nin (sağda) günümüze ulaşan minareleri.

Bu tespitten, Arnavutköy'ün geçmişte yoğun bir gayrimüslim nüfus barındırdığı anlaşılabilir. Silivri'deki birbirine komşu Bekirli ve Kurfalı köylerindeki camiler, Çatalca Vilayeti'nin en küçük camilerindedir ve plan şemalarının ve boyutlarının benzerliği dikkat çekicidir (Şekil4).

4.2. Camilerin, bugünkü ilçe sınırlarına göre sınıflandırılması

Camilerin vilayet içerisindeki coğrafik dağılımına, günümüzde yer aldıkları ilçeler bağlamında bakılacak olursa; Silivri'de 11 tarihi cami tespit edilmiş olup, bunlar 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar geniş bir süreçte, fakat büyük çoğunluğu (yaklaşık%60'i) 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra inşa edilmiş camilerdir. Bunların en önemlisi, 16. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen, kent merkezinde konumlanan kubbeli Piri Mehmed Paşa Camisi'dir. 3 cami, kiliseden dönüştürülmüştür. 7 cami ise (Cedid Ali Paşa, Ali Paşa Mahallesi, Danamandıra, Kurfalı, Ali Paşa, Bekirli, Değirmenköy camileri) kırma çatılı köy camileridir.

Çatalca'da 7 tarihi cami ve 2 tescilli minare (Dağyenice Köyü Camisi'nin minaresi ve bugün kayıtlarda Yalnız Minare olarak geçen, Baba Nakkaş Köyü'ndeki günümüzde mevcut olmayan Dizdariye Mescidi'nin minaresi) (Fotograf 2) vardır ve camilerin büyük bir çoğunluğu 16. yüzyılda inşa edilmiştir. Bunlardan ikisi kubbeli (Ferhat Paşa ve Ali Paşa camileri) (Fotograf 3), 5'i kırma çatılıdır. Beş camiden biri kilise-cami (Kaleiçi Camisi) olup, diğerleri kırma çatılı köy camileridir (Baba Nakkaş Camisi, Kalfaköy'deki Şeyh Sinan Camisi, İnceğiz Camisi, Oruç Gazi Mescidi).

Büyükçekmece'nin merkezindeki camiler 15-16. yüzyıla tarihlenmektedir. Burada 4 tarihi cami tespit edilmiş olup, tamamı (İmaret, Fatih, Çakmaklı, Sokollu Mehmed Paşa camileri) kırma çatılıdır.

Fotoğraf 3. Ferhat Paşa (solda) ve Ali Paşa (sağda)camilerine ait fotoğraflar.

Fotoğraf 4. Yassıören Camisi'nin 1982 tarihli iç mekân fotoğrafı (İstanbul Vakıflar 1. Bölge Kurulu Arşivi).

Fotoğraf 5. Solda Büyükçekmece (İstanbul Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü Arşivi). Sağda Küçükçekmece (Demirkan 1941) Fatih camileri.

Arnavutköy camilerinin tamamı 1838-1901 yılları arasında inşa edilmiştir. Arnavutköy'de 6 cami tespit edilmiş olup bunlardan 2'si kilise-camidir. Diğer dört cami (Yassıören, Karaburun, Haraççı, Hadımbaba camileri) kırma çatılı köy camileridir (Fotoğraf 4).

Esenyurt'ta da bir tarihi cami mevcut olup, bugün Esenyurt Tarihi Merkez Camisi olarak anılmaktadır. Başakşehir'de Şamlar Camisi ve Küçükçekmece'de Fatih Camisi (Fotoğraf 5) de çalışma kapsamında incelenmiştir.

4.3. Kırma Çatılı Köy Camileri

Dönem ve Mimari Özellikleri: Çatalca Vilayeti Camileri kronolojik olarak incelendiğinde (Şekil 5, 6 ve 7) camilerin en eski tarihlilerinin, II. Mehmed Dönemi'nde, yani 15. yüzyılda inşa edildiği görülür. Bunlar, Büyükçekmece'deki Fatih (Yücel 1971) ve İmaret camileri ile Küçükçekmece'deki Fatih Camisidir. Plan şemalarına bakıldığında İmaret Camisi'nin planının diğerlerinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. İmaret Camisi'nin ilk olarak tabhaneli bir cami olarak inşa edildiği, minarenin ise sonradan ilave edilmiş olabileceği, 1 No'lu Koruma Bölge Kurulu Arşivindeki dosyadaki, Y. Mimar Fikret Çuhadaroğlu'nun 1972 tarihli restitüsyon raporunda ifade edilmiştir. Fatih camilerinin planları, gerek boyutları, gerek minarenin yeri gerekse son cemaat yerinin konumu, formu ve malzemesi açısından birbirine çok benzemektedir.

Vilayet içerisinde, II. Bayeziddöneminde inşa edilmiş iki cami vardır. Bunlar Kalfaköy'deki Şeyh Sinan Camisi (Fotoğraf 6) ve İnceğiz Köyü'ndeki İnceğiz Camisi'dir (Fotoğraf 7). Her iki caminin dış duvarları üzerindeki mihrabiyeler ve pencere sistemi açısından benzerlikleri dikkat çekicidir (Şekil 9). Kalfaköy Şeyh Sinan Camisi, Bulgar saldırıları sebebiyle tahrip olup daha küçük olarak bütünlenmiş ve özgün plan şemasından uzaklaştırılmıştır. Cami ile ilgili önceki araştırmalar da dikkate alınarak (Yüksel 1996:295) yapı üzerindeki izler incelenmiş ve caminin restitüsyon hazırlanmıştır (Şekil 10).

Silivri'nin Akören Köyü'ndeki Cedid Ali Paşa Camisi 1552 yılında inşa edilmiştir. Vilayetteki kırma çatılı camiler arasında en kalın taş duvara sahip camidir. Kadınlar mahfeline ulaşım, minare merdiveni ile sağlanmaktadır. Taş kaplı cephesi, üzeri kemerli, lokma parmaklıklı pencereleri ile klasik Osmanlı dönemi yapılarındandır. Bu dönemde inşa edilmiş bir diğer cami de Büyükçekmece'deki Mimar Sinan eseri, 1566 inşa tarihli Sokollu Mehmed Paşa Camisi'dir. Binadan ayrı tasarlanmış minareye sahip, vilayetteki tek camidir.

Mekân oluşumu açısından diğerlerinden farklılaşan bir cami de Çatalca'nın Baba Nakkaş köyündeki aynı ismi taşıyan camidir (eski ismi ile Defterdar Mehmed Efendi Camisi). Bu yapı 1581 yılında inşa edilmiş olup banisi, Şeyh Bayezid oğlu Defterdar Derviş Muhiddin Mehmed Efendi'dir. Fatih Sultan Mehmed, Mayıs 1466'da Çatalca'ya yakın İnceğiz nahiyesindeki Kutlubey Köyü'nü (bugün Nakkaş köyü) Nakışhane Başnakkaş Baba Nakkaş'a mülk olarak vermiştir (Çağman 1991). Baba Nakkaş'ın Arapça vakfiyesinde geniş topraklarını kurduğu vakfa gelir sağlamak üzere bağışladığı yazılıdır (Almaç vd 2013). Caminin kuzeydoğu cephesinde, mukarnaslı bir mihraba sahip, yan son cemaat yeri mevcuttur. Burası ahşap dikmelerle bahçeye açılan yarı açık bir mekândır. Çift son cemaat mekânlı cami, çevresindeki hazire, türbe, şadırvan ve gasilhane ile geniş bir alana yayılmıştır (Fotoğraf 8).

Fotoğraf 6. Kalfaköy Şeyh Sinan Camisi ön cephe, iç mekân ve kitabe fotoğrafları.

Fotoğraf 7. İnceğiz Camisi'ne ait 1970 (solda) ve 1983 (sağda) tarihli iç mekân fotoğrafları (İstanbul Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü Arşivi).

Fotoğraf 8. Baba Nakkaş Camisi'nin giriş cephesi (solda) ve yan son cemaat yeri (sağda).

Çatalca Vilayeti içerisindeki kırma çatılı camilerin yaklaşık üçte biri 19. yüzyılda inşa edilmiştir. Bunlar, Yassıören, Şamlar, Karaburun, Esenyurt, Danamandıra, Haraççı ve Ali Paşa köylerindeki camilerdir. (Büyükçekmecede'deki Çakmaklı Camisi de bir 19. yüzyıl yapısı olup, yoğun bitki oluşumu sebebiyle girilememiş, plan şeması belirlenmemiştir. Bu sebeple Şekil 4 ve 5'te yer almamaktadır). Bu camiler plan şemaları açısından da birbirlerine benzemektedirler. Fakat Yassıören ve Esenyurt Camileri ile Karaburun ve Danamandıra Camilerinin planlarındaki dikkat çekici benzerlik, yapım tarihi net olarak bilinmeyen Danamandıra ve Esenyurtcamilerinin tarihlendirilmeleri açısından önem taşımaktadır. Danamandıra Camisi, bölgedeki harim alanı en küçük camidir. Şamlar ve Hadımbaba camileri en boy oranı açısından diğerlerinden farklılaşmaktadır. Haraççı (1888) ve Ali Paşa Mahallesi (1893) camileri de yakın tarihli inşaları sebebiyle olsa gerek, birbirine yakın boyutlardadır.

Hadımbaba (1901), Kurfalı (1925), Bekirli (20.yy), Değirmenköy (1949) camileri, 20. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş camiler olup, bunlardan Kurfalı ve Bekirli camilerinin enleri 8-10 m arasında ve boyları 10-12 m arasında değişmektedir. Bekirli Camisi'nin ahşap dikmeli son cemaat yeri vardır. Kurfalı'da son cemaat yerine ait herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Günümüzde terk edilmiş olan Değirmenköy Camisi ise Çatalca Vilayeti içerisindeki harim alanı en büyük (182 m²), duvarları en ince (65 cm) camidir. Banisi ve yapım tarihi bilinmemekle birlikte minaresinin üzerindeki 1948 tarihinin caminin kendisi için de geçerli olup olmadığı tespit edilememektedir.

Silivri'deki Ali Paşa Camisi ve Oruç Gazi Mescidi'nin inşa tarihi net olarak bilinmemekle birlikte, yapılan araştırmalar, 17. ve 19. yüzyıllar arasında inşa edildiklerini düşündürmektedir. Oruç Gazi Mescidi'ne ait 1715 tarihli bir Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaydından (9), bu tarihten önce inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Günümüzde Vilayet içerisinde bulunan kırma çatılı birçok camiye yakın zamanda çeşitli ekler yapıldığı tespit edilmiştir. Rüzgârdan korunma veya son cemaat yerinin genişletilmesi amaçlı yapılan ekler, camilerin özgün plan şemalarını bozmuştur. Tüm camilerin minberleri yenilenmiştir. Çoğunun mihrabı da özgünlüğünü yitirmiştir. Bu nedenle camilerin özgün plan şemalarının belirlenebilmesi için restitüsyon çizimleri hazırlanmış, Vilayet içerisinde yer alan kırma çatılı köy camilerinin planları, dönemsel gelişim bağlamında incelenmiştir (bkz. Şekil 4).

4.4 Kilise Camiler

Müslüman ve Gayrimüslim halkın Mübadele ile yer değişimi sonucu kullanım dışı kalan kiliseler bir süre sonra ihtiyaca binaen camiye dönüştürülmüş, bazılarında minare ilave edilmiştir.

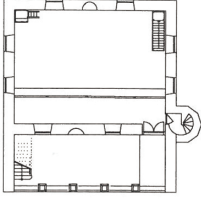
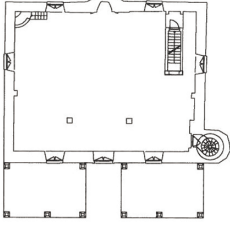
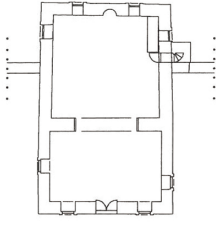
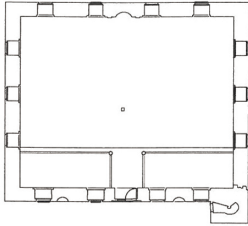
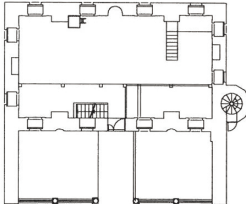
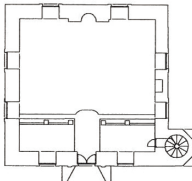
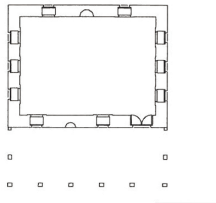
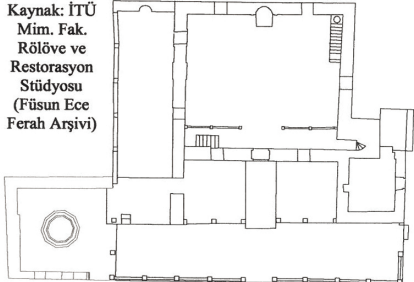
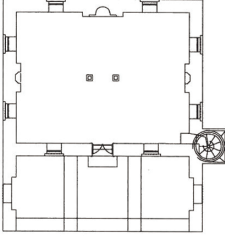
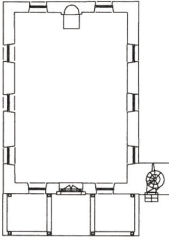
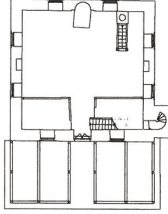
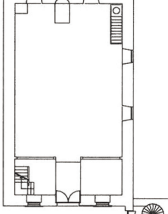
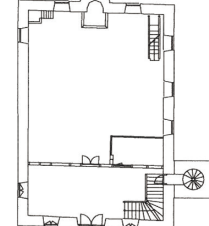
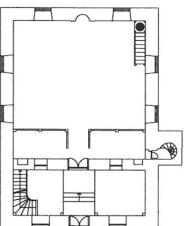
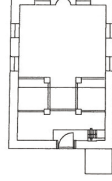
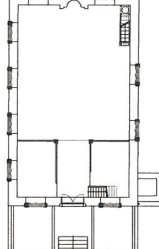
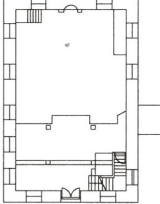
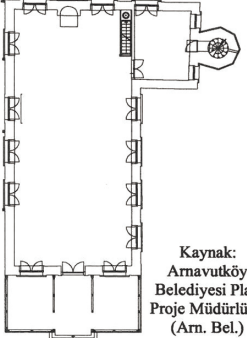
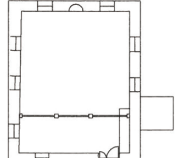
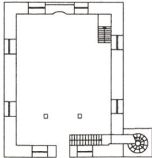
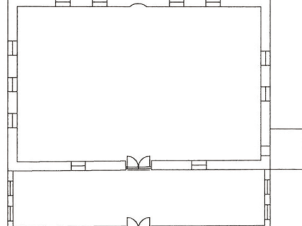
Çalışma alanında kiliseden dönüştürülen 7 camiden biri (Ortaköy Kilise Camisi) (Fotoğraf 9) 19. yüzyılın ilk yarısında, yine bu kiliselerden dördü (Değirmenköy, Selimpaşa, Boğazköy, Seymen Kilise camileri) ikinci yarısında inşa edilmiştir. Osmanlı ve Kaleiçi kilise-camilerinin ise inşa tarihleri kesin olarak saptanamamıştır. Osmanlı Kilise Camisi'nin yakınındaki Boğazköy Kilise Camisi'ne benzer plan şeması göz önüne alındığında (Şekil 8) bu yapının da 19. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir. En büyük kilise-cami, 15.5 x 28.5m boyutlarıyla Boğazköy Camisi, en küçük kilise-cami 9.05 x 18.5m boyutlarıyla Selimpaşa Camisi'dir. Kilise camilerin çoğu, yakın tarihte restore edilmiştir (Selimpaşa, Ortaköy, Boğazköy, Osmanlı). Kaleiçi ve Değirmenköy kilise-camilerin de restorasyon süreci devam etmektedir. Yalnız Seymen Köyü'ndeki kilise cami halen terk edilmiş durumdadır.

4.5. Kubbeli Camiler

Çatalca Vilayeti içerisinde, günümüzde 3 kubbeli cami bulunmaktadır. Bunların ikisi (Ferhat Paşa Camisi ve Ali Paşa Camisi) Çatalca vilayet merkezinde, diğeri ise Silivri merkezinde bulunmaktadır. Ferhat Paşa Camisi, 1597'de inşa edilmiş olup, 1575'te ölen damat Ferhat Paşa'nın vasiyeti üzerine Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Son cemaat yeri çift revaklıdır. Ali Paşa Camisi ise 1552'de, Kanuni Sultan Süleyman döneminde görev yapan, Budin Beylerbeyi Hadım Ali Paşa adına yapılmıştır (Emecen 1997). Bu cami, ortalama 140 cm'lik duvarlarıyla vilayetteki en kalın duvarlı camidir. Silivri'deki Piri Mehmed Paşa Camisi ise 1530 yılında Mimar Acem Ali tarafından, I. Selim'in son, I. Süleyman'ın ilk sadrazamı olan Piri Mehmed Paşa adına inşa edilmiştir (Fotoğraf 10).

Kubbeli camiler, mimari ve boyut açısından, kırsal alan camilerinden ayrılan, tek minareli anıtsal camilerdir. Konum olarak da köylerde değil merkezlerde bulunmaları, yerleşimdeki nüfus yoğunluğunun dikkate alındığını göstermektedir.

Kubbeli camiler arasından en eski tarihli olan Piri Mehmed Paşa Camisi, en büyük harim alanına (140 m²) ve kubbe çapına (12 m) sahip camidir (Şekil 9). Duvar kalınlığı ise 115-145 cm arasında değişmektedir. İkinci eski tarihli cami Ali Paşa Camisi olup 120 m² harim alanı, 11 m kubbe çapı ve 130-150 cm aralığındaki duvar kalınlığıyla aynı zamanda ikinci büyük cami ve vilayetteki en kalın duvarlı camidir. En küçük alana sahip kubbeli cami 80 m² harim alanı ve 9 m çapındaki kubbesi ile Ferhat Paşa Camisi olup duvar kalınlığı 100-110 cm aralığındadır.

Çatalca Vilayeti İçerisindeki Kıрма Çatılı Köy Camileri				
<p>Büyükçekmece Fatih Camisi-15. yy</p> <p>Kaynak: ES Yapı Şehircilik, Mim. Restorasyon (Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü Arşivi)</p>	<p>Küçükçekmece Fatih Camisi- 15. yy</p> <p>Kaynak: Kuleli Mimarlık Müşavirlik (1 No'lu KTVKBK Arşivi)</p>	<p>Büyükçekmece İmaret Camisi-15. yy</p> <p>Tarafımdan çizilmiştir.</p>	<p>Çatalca Kalfaköy Şeyh Sinan Camisi 16. yy</p> <p>Yüksel (1996) üzerinden tarafımdan çizilmiştir.</p>	
<p>Çatalca İnceğiz Köyü Camisi- 16. yy</p> <p>Kaynak: A Proje Müh. Mim. Müşavirlik (1 No'lu KTVKBK Arşivi)</p>	<p>Silivri-Akören Köyü Cedid Ali Paşa Camisi- 1552</p> <p>Tarafımdan çizilmiştir.</p>	<p>Büyükçekmece Sokollu Mehmed Paşa Camisi-16. yy</p> <p>Tarafımdan çizilmiştir.</p>	<p>Çatalca Baba Nakkaş Camisi-1581</p> <p>Kaynak: İTÜ Mim. Fak. Rölöve ve Restorasyon Stüdyosu (Fusun Ece Ferah Arşivi)</p>	
<p>Silivri- Metruk Ali Paşa Camisi</p> <p>Kaynak: Proyap Mim. Müh. İnşaat (Silivri Belediyesi)</p>	<p>Çatalca Oruç Gazi Mescidi</p> <p>Kaynak: Detay Turizm Mim. İnş. San (Çatalca Belediyesi)</p>	<p>Arnavutköy Yassıören Camisi-1838/39</p> <p>Kaynak: Atakan İnşaat (1 No'lu KTVKBK Arşivi)</p>	<p>Başakşehir Şamlar Camisi-1839</p> <p>Tarafımdan çizilmiştir.</p>	
<p>Arnavutköy Karaburun Camisi-1839</p> <p>Kaynak: Hanart Mim. Rest. İnş. (Silivri Bel.)</p>	<p>Esenyurt Tarihi Merkez Camisi-19.yy</p> <p>Kaynak: Artlite Mim. Ter. ve İnş. (1 No'lu KTVKBK Arşivi)</p>	<p>Silivri Danamandra Camisi</p> <p>Tarafımdan çizilmiştir.</p>	<p>Arn.Haraççı Camisi 1888/89</p> <p>Kaynak: Pelin Çelik Mim. ve Rest. (Arnavutköy Belediyesi)</p>	<p>Silivri Ali Paşa Mahallesi Camisi-1893</p> <p>Tarafımdan çizilmiştir.</p>
<p>Arnavutköy Hadımbaba Camisi-1901</p> <p>Kaynak: Arnavutköy Belediyesi Plan Proje Müdürlüğü (Arn. Bel.)</p>	<p>Silivri Kurfallı Camisi-1925</p> <p>Tarafımdan çizilmiştir.</p>	<p>Silivri Bekirli Camisi-20.yy</p> <p>Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü Arşivi'ndeki plan üzerinden tarafımdan çizilmiştir.</p>	<p>Silivri Değirmenköy Camisi-1948</p> <p>Tarafımdan çizilmiştir.</p>	

0 5m 10m

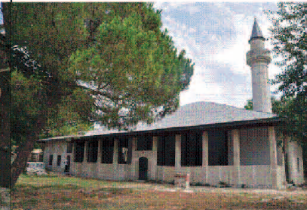

Hazırlayan: Sezgi Giray Küçük

Şekil 5. Kıрма çatılı kırsal alan camilerinin planları.

Çatalca Vilayeti İçerisindeki Kıрма Çatılı Köy Camileri			
Büyükçekmece Fatih Camisi-15. yy	Küçükçekmece Fatih Camisi- 15. yy	Büyükçekmece İmaret Camisi-15. yy	Kalfaköy Şeyh Sinan Camisi-16. yy
Çatalca İnceğiz Köyü Camisi 116. yy	Akören Köyü Cedid Ali Paşa Camisi	Sokollu Mehmed Paşa Camisi-16. yy	Çatalca Baba Nakkaş Camisi-1581
Silivri- Metruk Ali Paşa Camisi	Çatalca Oruç Gazi Mescidi	Arnavutköy Yassıören Camisi-1838/39	Başakşehir Şamlar Camisi-1839
Arnavutköy Karaburun Camisi-1839	Esenyurt Tarihi Merkez Camisi-19.yy	Danamandıra Camisi	Haraççı Camisi 1888/89
Ali Paşa Mahallesi Camisi 1893	Arnavutköy Hadımbaba Camisi-1901	Silivri Kurfalı Camisi-1925	Silivri Bekirli Camisi-20.yy
Silivri Değirmenköy Camisi-1948			
0 5m 10m			

Hazırlayan: Sezgi Giray Küçük

Şekil 6. Kıрма çatılı kırsal alan camilerinin cepheleri.

Çatalca Vilayeti İçerisindeki Kıрма Çatılı Camilerin Fotoğrafları			
Büyükçekmece Fatih Camisi	Küçükçekmece Fatih Camisi	Büyükçekmece İmaret Camisi	Çatalca Kalfaköy Şeyh Sinan Camisi 16.yy
			
	Kaynak: 1 No'lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (KTVKBK) Arşivi		
Catalca İnceğiz Köyü Camisi-16.yy	Silivri Akören Köyü Cedid Ali Paşa Camisi 1552	Büyükçekmece Sokollu Mehmed Paşa Camisi 16.yy	Catalca Baba Nakkaş Camisi 1581
			
	Kaynak: 1 No'lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (KTVKBK) Arşivi		
Silivri Ali Paşa Camisi-16. yy	Çatalca Oruç Gazi Mescidi	Arnavutköy Yassıören Camisi 1838/39	Başakşehir Şamlar Camisi 1839
			
	Kaynak: 1 No'lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (KTVKBK) Arşivi		
Arnavutköy Karaburun Camisi 1839	Esenyurt Tarihi Merkez Camisi-19.yy	Silivri Danamandıra Camisi	Arnavutköy Haraççı Camisi 1888/89
			
Silivri Ali Paşa Mahallesi Camisi-1893	Arnavutköy Hadumbaba Camisi-1901	Silivri Kurfallı Camisi-1925	Silivri Bekirli Camisi-20.yy
			

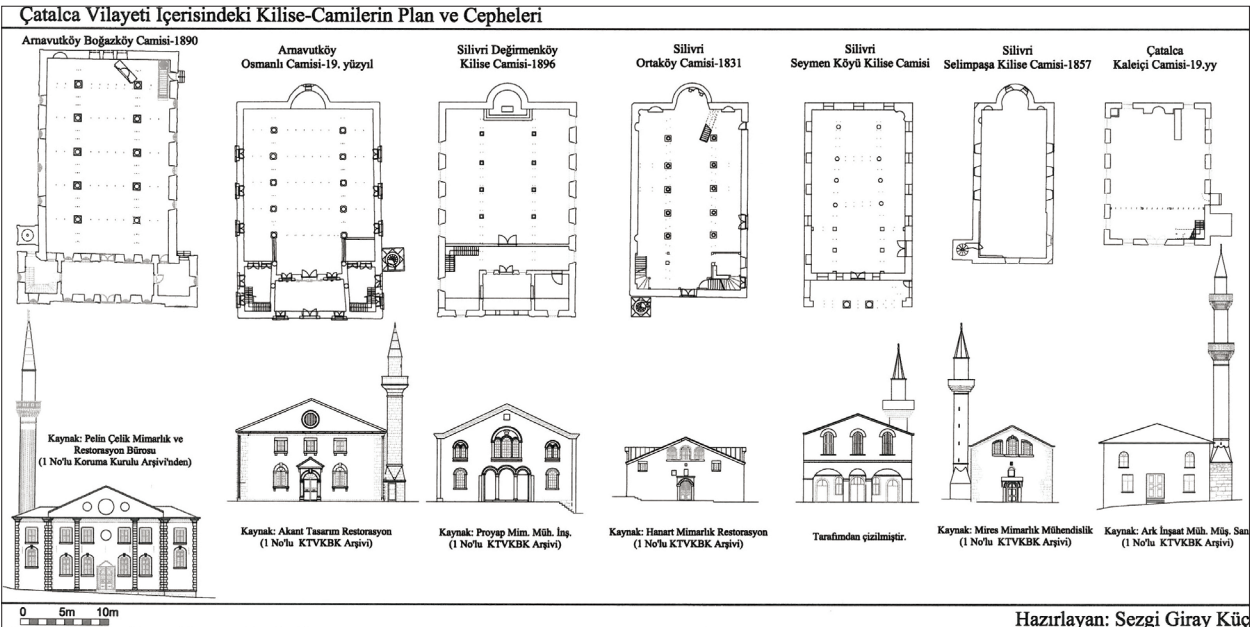
Kaynak belirtilmeyen fotoğraflar tarafımdan çekilmiştir.

Hazırlayan: Sezgi Giray Küçük

Şekil 7. Kıрма Çatılı kırsal alan camilerinin fotoğrafları.

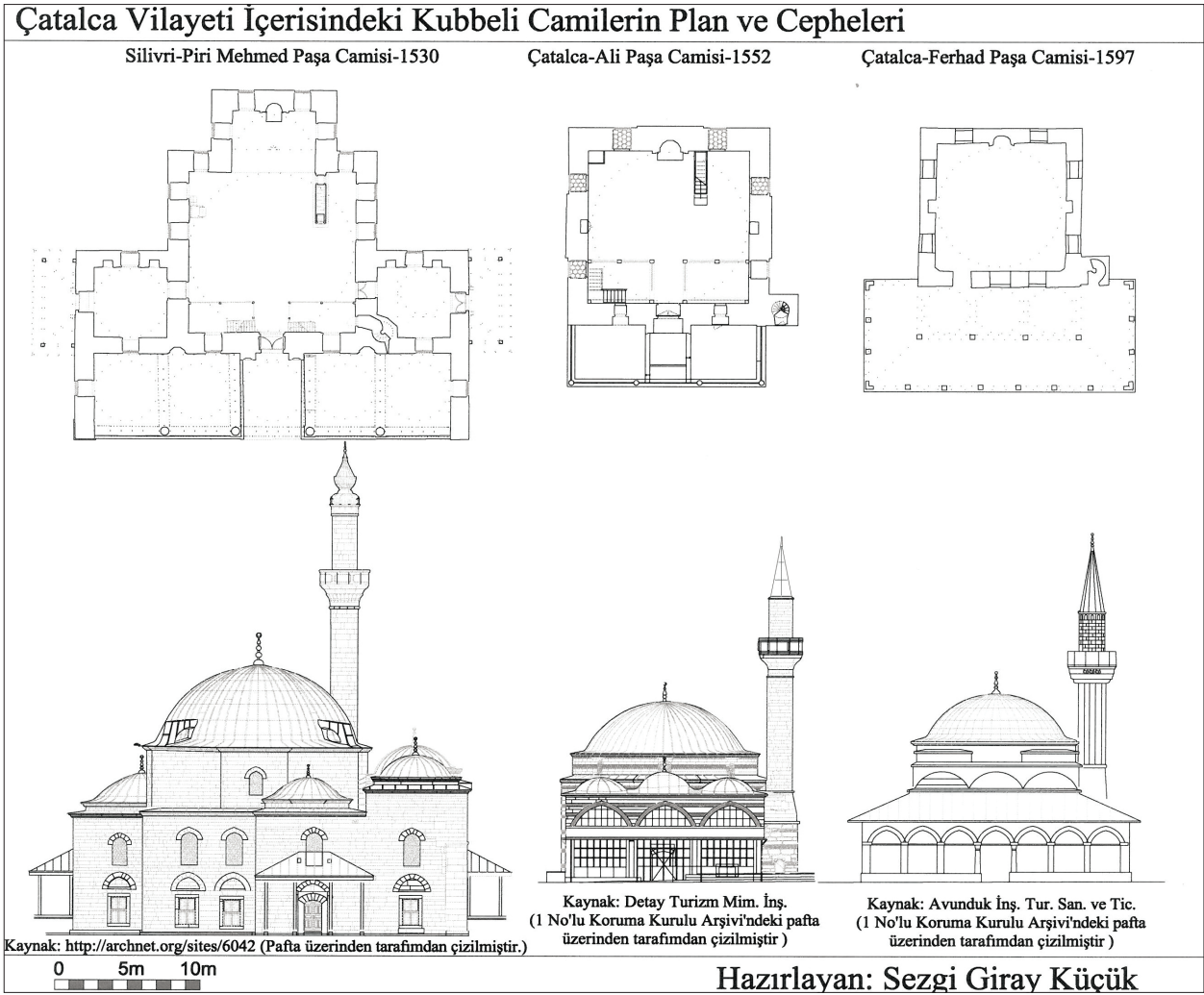
Fotoğraf 9. Silivri'deki Ortaköy (solda) ve Selimpaşa (sağda) kilise-camilerinin fotoğrafı.

Şekil 8. Kilise-camilerin plan ve ön cephe çizimleri.

Fotoğraf 10. Piri Mehmed Paşa Camisi'ne ait fotoğraflar.

Şekil 9. Kubbeli camilerin plan ve ön cephe çizimleri.

5. SONUÇ

Çatalca Vilayeti içerisinde yer alan tarihi camiler üç ayrı grupta ele alınabilirler. En büyük grup, yörenin malzeme ve iş gücü imkânları dâhilinde, cemaat sayısı da göz önüne alınarak inşa edilen kırma çatılı köy camileridir. Bu mütevazı camilerin genel özellikleri incelendiğinde, tamamının tek katlı olduğu, büyük çoğunluğunun dörtgen planlı harime sahip oldukları, minarelerinin batıda bulunduğu, taş duvarlı, çatısı alaturka kiremit ile örtülü ve ahşap minberli yapılar oldukları tespit edilmiştir. Camilerin yarısının son cemaat yeri, ahşap direklikli yarı açık bir mekân olup, üzerleri camilerin çatısı ile örtülmüştür. Diğer yarısı ise son cemaat yerine sahip olmayıp, sadece harimden oluşmaktadır. 16. yüzyıldainşa edilen köy camilerinin harimlerinin doğu-batı doğrultusundaki genişliği, kuzey-güney doğrultusundaki genişliğinden büyüktür. Bunun sonucunda harim mekânları mihraba paralel-yatay bir dikdörtgen şeklindedir. 16. yüzyıldan sonra ise bu değişmiş, harim mekânı mihraba dik - dikey bir dikdörtgene dönüşmüştür. Camiler, eni 7.90 ile 17.10 metre, boyu 10.60 ile 23.30 metre arasında değişen boyutlarda inşa edilmişlerdir. Cemaat sayısının fazlalığına ve köyün önemine bağlı olarak cami boyutları da değişmektedir. Örneğin 17. yüzyılda bir saraya ev sahipliği yapan (Koçu 1970), geçmişte padişahların da ziyaret ettiği önemli bir köy

olan Kalfaköy'deki cami, vilayetteki en büyük camilerdendir. 2. grupta yer alan camiler, vilayet ve nahiye merkezlerine konumlanmış, kırsal alan camilerine göre daha büyük, kubbeli, tek minareli anıtsal camilerdir. Bunlar, Silivri nahiye merkezindeki Piri Mehmed Paşa (1530) ile Çatalca vilayet merkezindeki Ali Paşa (1552) ve Ferhat Paşa (1575) camileridir ve üçü de 16. yüzyılda inşa edilmiştir. İçlerinden en büyük taban alanına ve kubbeye sahip cami, eski tarihli Piri Mehmed Paşa Camisi'dir.

Bölgede rastlanan 3. grup cami ise, burada yaşayan Rum ve Bulgarların Mübadele ile ülkelerine dönmesi ile boş kalan kiliselerin, Türkler tarafından camiye çevrilmesiyle oluşmuş, kilise-camilerdir. Dönüşüm sürecinde kiliselerin plan şemaları büyük ölçüde özgünlüğünü korumuştur.

Çatalca Vilayeti'ndeki kubbeli camilerin duvar kalınlıkları 100-150 cm aralığında, kırma çatılı camilerin duvar kalınlıkları ise 60-100 cm aralığında değişmektedir. Bunun sebebinin üst örtüden kaynaklandığı düşünülmektedir. Büyük açıklık geçen kubbenin yükünü zemine aktarması için kalın duvarlara ihtiyaç vardır. Oysaki çatılı camilerde böyle bir gereksinim söz konusu değildir.

Kırma çatılı camiler kendi içinde incelendiğinde, eski tarihli camilerin duvarlarının daha kalın oldukları yakın ta-

rihe gelindikçe duvar kalınlıklarının azaldığı saptanmıştır. Örneğin 20. yüzyıla tarihlenen Hadımbaba Camisi (1901) en ince duvarlı camilerden (65 cm) biri olup, 16. yüzyıla tarihlenen Cedid Ali Paşa Camisi (1552) yaklaşık 100 cm'lik duvarlarıyla en kalın duvarlı köy camisidir. Kubbeli camilerde ise duvar kalınlığının yapım tarihine bağlı olmadığı, geçilen açıklık, harim alanı, yapının mimarisi gibi diğer faktörlere de bağlı olduğu saptanmıştır.

Çatalca Vilayeti'ndeki tarihi camiler, mimarileri inşa edildiği yerlerin demografik yapılarına ve gereksinimlerine göre biçimlendirilmiş, tarihsel ve belgesel değer taşıyan, kültür mirası bağlamında korunması gerekli varlıklarımızdır. Vakıflar tarihi açısından da önem taşıyan bu eserlerin, özgün tarihi niteliklerinin korunarak geleceğe aktarılması çalışmalarının kesintisiz devam edeceğinden şüphemiz bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Almaç 2013: U. Almaç/Z. Ahunbay, İstanbul, Çatalca, Nakkaş Köyü Camii ve Onarımları, *Kargir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri IV*, s. 155-163.
- Ali 1925: M. Ali, *Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası: Çatalca Vilayeti*, İstanbul: Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi.
- Bilgin vd 2011: C. Bilgin/I. Yarış, *İstanbul'un 100 Köyü*, İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları.
- Çağman 1991: F. Çağman, Baba Nakkaş, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s. 369-370.
- Danışman 1970: Z. Danışman, *Evlilyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.
- Demirkan 1941: S. Demirkan, *Küçükçekmece Köyü*, İstanbul: Kültür Basımevi.
- Emecen 1997: F. Emecen, Hadım Ali Paşa, *İslam Ansiklopedisi*, C. 15, s. 4-5.
- Gökçen 1996: T. Gökçen, Çatalca, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, s. 477-478.
- İBB KUDEB. Çatalca İlçesi Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri, İstanbul: FSF Matbaacılık.
- Kayacan 2008: M. A. Kayacan, *Çatalca Vilayeti* (Haz. A. Ergun Çınar), İstanbul: Çatalca Belediyesi, Sümer Ender Matbaacılık.
- Koçu 1970, 25 Şubat R. E. Koçu, Çatalca Sarayları. Tercüman, s. 5.
- Küçükdağ 2007: Y. Küçükdağ, Piri Mehmed Paşa, *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, s. 280-281.
- Memiş vd 2011: S. Memiş/I. Yarış/I. Şen/A. Kolay/B. Kıvanç/A. G. Userin/F. Yaşar, *İstanbul'un Köyleri*. İstanbul: İl Özel İdaresi.
- Necipoglu 2013: G. Necipoglu, *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, İstanbul: Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık Müzik Yapım ve Haber Ajansı Ltd. Şti.
- Sezen 2006: T. Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Yenigün 2014: S. Yenigün, İstanbul'un İncileri Sur Dışı Camileri, İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları.
- Yücel 1971: E. Yücel, Büyükçekmece'de Türk Eserleri, *Vakıflar Dergisi*, C. 9, s. 95-108.
- Yüksel 1996: İ. A. Yüksel, Çatalca Kalfa Köyünde Şeyh Sinan Camii ve Külliyesi, *Aslanapa Armağanı*, s. 293-304. Çağaloğlu, İstanbul: Bağlam.

Url 1: http://www.catalca.bel.tr/sayfa.php?slug=catalca-tarihi&menu_id=3 (04.05.2016)

Url 2: <http://www.pirimehmetpasacamii.com/photos/r1832015151126.jpg>

Arşiv Kaynakları

- (1) Tarih : - Dosya No : - Gömlek No :32036, Fon Kodu :EV.d. (Evkaf Defterleri).
- (2) Tarih : - 01/S /1273 (Hicri) Dosya No :52 Gömlek No :55 Fon Kodu :Y.EE. (Yıldız Esas Evrakı).
- (3) Tarih : - Dosya No : - Gömlek No :6967 Fon Kodu :TS.MA.d. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defterleri).
- (4) Tarih : - Dosya No : - Gömlek No :16587 Fon Kodu :EV.d. (Evkaf Defterleri).
- (5) Tarih : - Dosya No : - Gömlek No :29144 Fon Kodu :EV.d. (Evkaf Defterleri).
- (6) Tarih : - 03/N /1309 (Hicri) Dosya No :1938 Gömlek No :65 Fon Kodu :DH.MKT. (Dahiliye Mektubi Kalemi)
- (7) Tarih : - Dosya No : - Gömlek No: 42181, Fon kodu: EV.d. (Evkaf Defterleri).
- (8) Tarih : - Dosya No : - Gömlek No :6993 Fon Kodu :TS.MA.d. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defterleri)
- (9) Tarih : - 20/R /1117 (Hicri) Dosya No :227 Gömlek No :11321 Fon Kodu :C..EV. (Cevdet Evkaf).